

VERSICHERUNGSGESCHICHTE ÖSTERREICHS

BAND XVII

**ISTORIJA OSIGURANJA AUSTRIJE
(ZBORNIK)**

**Die Neuvermessung der
Welt im Spiegel der
Versicherung**

**Novo premeravanje sveta
u ogledalu osiguranja**

**BEOGRAD - WIEN
2025**

INHALTSVERZEICHNIS

VORWORTE / PREDGOVORI	9
GELEITWORTE / PREDGOVORI	27
EINLEITUNG / UVOD.....	35

Teil 1/ Deo 1

MAKROÖKONOMIE, WIRTSCHAFTSBÜNDNISSE, GESELLSCHAFTSPOLITIK / MAKROEKONOMIJA, PRIVREDNE ORGANIZACIJE, DRUŠTVENA POLITIKA 41

Wolfgang Rohrbach

Die Neuvermessung der Versicherungswelt 43

Klaus Zapotoczky

Bausteine für eine Welt-Gesellschaftspolitik 71

Wolfgang Rohrbach

Bargeld, Buch- und Kartengeld Versus Digitaler Euro

Eine Betrachtung der Risiko- und Absicherungskomponenten 127

30 Jahre EU- Mitgliedschaft Österreichs 147

Eisenbahnen im Spiegel Der Versicherungsgeschichte Österreichs 187

Marijana Maksimović, Aleksandar Maksimović

Social and Traditional Connections of Serbia and Austria:

From Yesterday To Today 239

Društvena i tradicionalna povezanost Srbije i Austrije: od juče do danas 259

Trebinje – istorijski prikaz 279

Trebinje, grad prilika 287

Platforma “Be Risk Protected” / Platform “Be Risk Protected” 293

TV emisija „MOJA POLISA“ / TV show „My Insurance Policy“ 299

Teil 2/ Deo 2.

LIFESTYLE, GESUNDHEITSPOLITIK, ALTERSVORSORGE / ŽIVOTNI STIL, ZDRAVSTVENA POLITIKA, PLANIRANJE PENZIJE..... 307

Wolfgang Rohrbach, Manfred Sonnleitner

Baukultur und Lebensqualität 309

Alois Riegler

Eine Zeitreise wirtschaftlicher Aspekte der Stadt Wien 321

Silke Vollenhofer

Sanfte Wege zur Inneren Harmonie und Nachhaltiger Gesundheit 359

Burkhard F. Leeb

Die Therapie entzündlicher Gelenkerkrankungen im Wandel seit 1982 377

Wolfgang Rohrbach

Neue Horizonte der Altersvorsorge und Versorgung 405

Gewalt gegen ältere und alte Menschen 415

Zorica Šipovac

Association of Serbian insurers / Udruženje osiguravača Srbije 431

Teil 3/ Deo 3

VERSICHERUNGSUNTERNEHMEN, VERBÄNDE /

OSIGURAVAJUĆA DRUŠTVA, UDRUŽENJA 439

Romy Schrammel

200 Jahre Wiener Städtische Versicherungsverein 441

Wolfgang Haas

Die Vienna Insurance Group als führende

Versicherungsgruppe in Zentral- und Osteuropa 503

Uniq Insurance Group AG 567

Toril Fosen

Stabilität in herausfordernden Zeiten 621

VVO Versicherungsverband Österreich 639

Generali Österreich 651

Helvetia 657

Grawe 659

Zoran Šijaković

Versicherungswesen, Braunau und Kulturgeschichte 661

Teil 4/ Deo 4

MARKANTE VERSICHERUNGSZWEIGE UND SCHADENEREIGNISSE,

BESCHWERDE-UND SCHLICHTUNGSSTELLEN / KLJUČNE GRANE

OSIGURANJA I ŠTETNI DOGAĐAJI, TELA ZA ŽALBE I ARBITRAŽU 677

Katica Tomić

Parametric insurance in Austria 679

Ratomir Antonović

Landwirtschaftliche Versicherung in der Vojvodina 693

Zorica L. Šipovac, Vladimir D. Šipovac

Električna (r)evolucija u auto-osiguranju Republike Srbije 707

Wolfgang Rohrbach, Maximilian Edelbacher

Weggefährten im Kampf gegen den Versicherungsbetrug 725

Wolfgang Rohrbach

Die Titanic-Katastrophe im Spiegel der Versicherungsgeschichte 739

Dragana Ćorić

Understanding the role of the Ombudsman-

how the process of protection of citizens' rights is actually implemented 773

Teil 5/ Deo 5

SONDERTHEMEN AUS WIRTSCHAFT UND WISSENSCHAFT /

POSEBNE TEME IZ PREDUZETNIŠTVA I NAUKE 789

Dragan Bataveljić

VUK, moj stariji brat - posvećen Srbiji i srpskom narodu 791

Zorica Šipovac

Osnažene i osiguranje ženskog biznisa 805

Casimir Habsburg-Lothringen

Karpfenteiche im Waldviertel 813

Univerzitet Privredna akademija - četvrt veka akademske izvrsnosti i inovacija 825

High School "MC Vision Academy" Educational System -

Die Mittelschule „MC Vision Academy“, Bildungssystem 829

Dragan Mrkšić

Prikaz trećeg izdanja Pojmovnika osiguranja prof. dr Nebojše Žarkovića 837

Teil 6/ Deo 6

DIGITALISIERUNG UND KÜNSTLICHE INTELLIGENZ /

DIGITALIZACIJA I VEŠTAČKA INTELIGENCIJA 843

Andreas Richter

Versicherung im KI-Zeitalter: Zwischen Risiko,

Prävention und Hyperpersonalisierung 845

Dragan Bataveljić

Veštačka inteligencija i njen uticaj na ostvarivanje i

zaštitu osnovnih ljudskih prava, sa posebnim osvrtom na pravo na privatnost 849

Katica Tomić

Künstliche Intelligenz in der Versicherung: Zwischen Fairness,

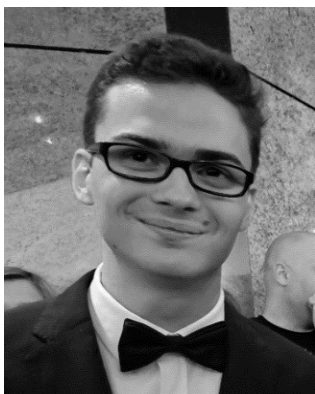
Transparenz und Innovation im EU-Regulierungsrahmen 877

Marijana Maksimović
Aleksandar Maksimović

**Društvena i tradicionalna povezanost Srbije i Austrije:
od juče do danas**

Dr Marijana Maksimović je zaposlena u Institutu društvenih nauka na poziciji višeg naučnog saradnika. Doktor i postdoktor je ekonomskih nauka. Ima objavljene tri naučne monografije i preko 100 naučnih radova. Polja interesovanja su joj međunaodni menadžment ljudskih resursa, poslovna kultura, tržište rada, međunarodna ekonomija, geoeconomija, ekonomska diplomatija.

Aleksandar Maksimović je student Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Polja interesovanja su mu politička istorija, međunarodna diplomatija i društvene inovacije.

Apstrakt: Povezanost Republike Austrije i Republike Srbije kroz vekove bila je od velikog značaja za obe zemlje. Istorijski i kulturnoški posmatrano, jedan od značajnijih trenutak te saradnje bila je povelja iz 1770. godine o privilegijama i pravima Ilira (Srba), koju je sačinila carica Marija Terezija. Crkvenom reformom u 18. veku, monarhija je uredila unutrašnje odnose, ali i napravila novu organizaciju i upravu Karlovačke mitropolije. Ovo je doprinelo da se Srbi asimiluju, obrazuju i da vode imućan život. Na teritoriji habsburške carevine, živelo je mnogo učenih ljudi srpskog porekla, a neki su dobili i plemićke titule. U prvom delu ovog rada, su istaknute dve tačke pomenute povelje a to su: sloboda veroispovesti i rad škola na srpskom jeziku sa razvojem pismenosti u Srba. U drugom delu rada, istaknuta je naučna, privredna i kulturna saradnja Austrije i Srbije. U ovom radu korišćene su metode kvalitativnog i terenskog istraživanja.¹

Ključne reči: tradicija, veze Srbije i Austrije, Marija Terezija, juče, danas.

1. JUČE...

Srpski narod braneći se od turskog zuluma, nasilja i nemaštine, često je pružao otpor turskim vlastima. Tako, bežeći od globe i siromaštva, u Velikoj seobi Srba, 1690. godine, vođeni Arsenijem Čarnojevićem, srpski narod bio je primoran da se seli ka Savi i Dunavu, u druge zemlje (Nikolić & Maksimović, 2024). Jedan deo stanovništva prešao je u Habsburšku carevinu, a među njima bilo je i sveštenstva i bogatih građana. Arsenije III Čarnojević (1633–1706) bio je patrijarh srpski (1674–1691) i mitropolit sentandrejski (1691–1706), i od cara Leopolda u Habsburškoj monarhiji, tražio je i dobio privilegije za pravoslavnu crkvu i njene vernike. Srbi su živeli u monarhiji, baš kada je carica Marija Terezija sprovodila reforme države i društva. „Međutim, volja za dalekosežnim reformama u Habsburškoj monarhiji itekako postoji i u prvoj i u drugoj polovici 18. stoljeća, a posebno sredinom stoljeća, u doba kada je Marija Terezija puna reformskog elana.“ (Roksandić, 2014: 41). Tadašnji delovi njene teritorije, danas su delovi teritorije Republike Srbije.

1.1. Prisustvo Austrijanaca na današnjoj teritoriji Republike Srbije

Najupečatljiviji primer tokom istorije, prisustva austrijanaca u današnjoj Srbiji (nekada su to bili Srbi na teritoriji Carevine), su Tvrđava na Petrovaradinu, danas nadomak Novog Sada i Tvrđava na Kalemegdanu u Beogradu.

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2025. godinu, koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Petrovaradinska tvrđava od strane austrijanaca je osvojena 1687. godine, a Turci su je povratili već 1691. godine. Današnji izgled tvrđave, započet je 1692. godine i građena je nešto manje od jednog veka, a prostirala se na 112 hiljada hektara. Izgradnja fortifikacijskih objekata bila je znak borbe za prevlast na Balkanu i Podunavlju. U drugoj vladavini austrijanaca, dogodila se jedna bitka, u kojoj su oni odneli pobjedu nad Turcima 1716. godine. Naime, Turci su izvršili silovit napad na tvrđavu, očekujući defanzivnu borbu, ali je Eugen Savojski pristigao iz današnjeg Futoga sa vojnicima i odneo pobjedu. Sa Karlovačkim mirom 1699. godine, Turci su zauvek napustili ovo područje. Karlovački mir sklopljen je između Habzburškog carstva, Mletačke republike, Poljske, Rusije, Britanije i Holandije (svi članovi Svete lige) i s druge strane Turaka. Mir je sklopljen, a habzburgovci su dobili najveći deo Panonske nizije, Mleci veliki deo Dalmacije, a Turci su potisnuti južno od Save. Nakon toga, tvrđava je postala sedište Slavonsko-sremske generalne komande, što govori da je njen značaj porastao u nastojanju da se i nadalje brani od Turaka (Dimić, 1999). Drugi dokaz prisustva austrijanaca je Tvrđava na Kalemegdanu u Beogradu koju su oni osvajali dva puta. Beograd je zauzeo 1688. godine austrijski vojskovođa Maksimilijan Emanuel (Maximilian Emanuel), tu istorijski poznatu kapiju Balkana (Pall, et al. 2014). Drugi put austrijska vojska je preuzela Beograd 1717. godine, predvođena Eugenom Savojskim. Na mestu razorene tvrđave u Beogradu, prema strateško-vojnim zahtevima, gradi se nova, modernija tvrđava. Austrijanci su vladali do 1739. godine, a Beograd za to vreme postaje srednjoevropski grad, jer počinje njegova modernizacija. Grade se kasarne i drugi objekti.

Slika 1. Barutni magacin u Donjem gradu Beogradske tvrđave na Kalemegdanu, porušen 1944.

Izvor: Beogradska tvrđava, 2025.

Slika 2. Barutni magacin u Gornjem gradu Beogradske tvrđave na Kalemegdanu, građen od 1725–1736. godine

Izvor: Marijana Maksimović, 2025.

Slika 3. Kuća u Zemunu u kojoj je boravio Eugen Savojski

Svakodnevni život Srba bio je pod uticajem Carevine, i to način ishrane, način stanovanja, odevanja, obrazovanja. U Srbiji, sa okretanjem Miloša Obrenovića Beču, ali i sa oslobađanjem od turske vlasti, došlo je do međusobnog preplitanja turskog i bečkog načina života. Tako da se život odvijao „između posela i balova“ (Vuletić, Mijailović, 2005). Ukidanjem feudalizma 1833. godine, došlo je do razvoja gradova i sela, i ako su promene bile spore, javili su se slojevi trgovaca i zanatlija. To se sve odrazilo i na promene u porodici. U ne tako dugom periodu, pod uticajem Beča, ali i drugih srednjevropskih uticaja, srpska porodica se nije razlikovala od onih u evropskih gradovima (Vuletić, 2002).

Za vreme XVIII i kasnije XIX veka, život Srba u Habzburškoj monarhiji bio je izložen uticajima promena u carstvu. Carica Marija Terezija (MariaTheresia), (1717-1780), imperijalna vladarka kasnog baroka, vladala je Habzburškim carstvom od 1740. do 1780. godine i u tom periodu donela je ukaz sa ciljem da se obustavi nasilje nad srpskim življem na teritoriji njene carevine. Osim toga, ona je doprinela da se zaustavi nasilno pokrštavanje pravoslavaca u katoličku veru, iako je sama bila katolkinja. Na ovakve poteze se odlučila, jer su joj Srbi bili potrebni kako bi joj pomogli da se održi na vlasti. I ne samo to, već i da brane teritoriju. Pri tome, car Josif II, inače savladar svoje majke kao car Rimskog carstva, putujući po carstvu želeo je da upozna zemlje kojima će vladati, ali i gradove i podanike, te je tako posetio i srpsku zajednicu u Banatu i pronicljivo zaključio kakvi su. „Izveštaj Josifa II imao je odjeka u Beču. Pre svega, napuštena

je ideja o reformisanju Srpske crkve preko Arhijerejskog sinoda i preovladali su argumenti u korist sazivanja Narodno-crkvenog sabora.“ (Točanac Radović, 2014: 68). Naime, carica je 1769. godine u Sremskim Karlovcima, organizovala Sabor srpskog naroda, a njegovo održavanje donelo je dosta dobrobiti srpskom narodu. Održavanje ovog Sabora inicirao je patrijarh Arsenije Čarnojević, i naglašavao je promenu u odnosu crkvene i svetovne vlasti. „Kada su poslanici bili dovoljno iscrpljeni i već prilično posvađani, komesar je počeo da iznosi jedan po jedan zahtev vladara za promenama u unutrašnjim odnosima Karlovačke mitropolije.“ (Točanac Radović, 2014: 80). Kao posledica ovog Sabora, carica Marija Terezija je sačinila povelju 1770. godine (negde se pominje 1771. godina) o privilegijama i pravima Ilira². Važno je naglasiti da su u Austrijskom carstvu, a kasnije i u Austro-Ugarskoj, Srbi nazivani Ilirima. Taj naziv koristio se u državnim spisima u Beču, odnosio se na sve Srbe, bez obzira na poreklo³, sve do početka 20 veka. Sve do ukidanja dvojne carevine, nakon Prvog svetskog rata 1918. godine, u Beču na dvoru, je postojala Kancelarija za Ilirik, u kojoj su rešavana važna pitanja za srpski narod.

No vratimo se povelji. Ovoj Povelji, prethodile su druge dve izdate Povelje – privilegije iz 1743. i 1753., kojima je bilo zabranjeno ometanje naroda prilikom izgradnje crkava i drugih hramova. Poveljom (Regulament) iz 1770. godine Srbi su dobili: da im se priznaje Vojna Krajina, dakle teritorija; da im se priznaju puna građanska prava; priznaje se sloboda veroispovesti, dakle pravoslavlje; ravnopravanost srpskog jezika sa drugim jezicima u Monarhiji, i rad škola na srpskom jeziku. „Regulament iz 1770. godine, između ostalog, regulisao je i definisao prava i dužnosti mitropolita, episkopa, sveštenstva; uredio je prihode sveštenstva stolarnim svitkom koji je država propisala; uveo je državnu kontrolu imovine, prihoda i rashoda Mitropolije; ograničio je pravo kaduciteta, propisao je reorganizaciju mreže protopopijata i parohija, a time i broj parohijalnih sveštenika; potvrdio je redukciju broja verskih praznika; najavio je uređenje duhovnih sudova - konzistorija, reformu manastira i škola; ponovio je propise o sahranama i pomenima, o gradnji hramova.“ (Točanac Radović, 2014: 86). Ovim je sprovedeno zakonski i sistematski regulisanje promena na području gde su živeli Srbi. Dok su carske vlasti bile zadovoljne, običan narod nije mnogo mario za promene. Namera je bila dobra, da se uredi i zadrži srpski narod da se ne seli u druge zemlje, i da

² Prema istraživanju Olge Luković Pjanović „Srbi su narod najstariji“, mada je ovu krilaticu prvi sačinio Nemač Johan Gothilf Štrirer 1774. godine. I sam Šafarik ih je naziva tako, nalazeći lingvističku vezu preko jezika (Luković Pjanović, 2003; Antić 2023).

³ Srpsko stanovništvo doseljavalo se iz Dalmacije, Like, Korduna i Banije na područje današnjeg Srema, Bačke i Banata, a naseljavali su se oko Vojne granice.

počne da oseća slobodu vere i asimilovan život. Srbi su u njenoj carevini uglavnom bili graničari, jer je teritorija današnje Vojvodine većim delom bila nebranjena u to vreme (Antić, 2023). Nadalje, uređivane su škole i predložena je reforma sveštenstva. Time je ona želela da ih privoli da ostanu na teritoriji Carevine. Ova povelja krajem XVII i u XVIII bila je značajna za srpski narod u Habzburškoj monarhiji jer je postala temelj njegove zaštite. „Imperijalna stabilizacija, koja mora biti isto tako gospodarska kao i pravopolitička ili vojna, na prijelazu 17. u 18. stoljeće posvuda iziskuje aktivnu populacionu politiku.“ (Rok-sandić, 2014: 41).

Međutim, carica je smatrala da svaka muška glava, koja može da drži pušku, treba da ide da ratuje ukoliko za to bude bilo potrebe. A u borbi protiv opsade Turaka, bilo je potrebno čuvati tvrđave na obalama reka, na primer na Dunavu i Savi (Baron fon Bartenštajn, 2023). Stanovništvo u Vojnoj granici bilo je pod vojničkom vlašću Dvorskog ratnog saveta u Beču i živeli su militarizovanim životom. Bili su graničari, vojnici na rekama (nasadisti ili šajkaši) i laka konjica (husari). Promene koje je inicirala Marija Terezija, sprovedene su u želji da se sprovede reforma do kraja, koja bi vodila modernizaciji naroda, a da se pri tome usklade različitosti, a područje Podunavlja postane homogeno, i postane ekonomska, politička i kulturološka celina (Pal, at al. 2014). Nakon te povelje i 1770, usledio je 1781. godine, Edikt o verskoj toleranciji među hrišćanskim verama koji je doneo Car Josip II. Ovim Ediktom, Srbi su dobili privilegije koje se odnose na pravo na veroispovest, slobodu patrijarhove jurisdikcije, sudsko pravo patrijarha, oslobađanje crkvenih imanja od dažbina, i slobodu biranja arhiepiskopa (Timotijević, 2003).

Promene koje su Marija Terezija i Josif II sproveli u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, odnosno u Karlovačkoj mitropoliji uvele su red u pravoslavlje. Dobijanjem privilegija od carice i njenog sina Leopolda II, crkva je bila zaštitnik interesa srpskog naroda. Karlovačku mitropoliju činili su Dvor Mitropolije u Sremskim Karovcima, i ugledni manastiri, a među njima naročito su bili značajni fruškogorski manastiri (Točanac Radović, 2014). Oslíkani su pod uticajem baroka, koji je u Vojvodini zapravo bio granica koji je spajala pravoslavni i katolički svet. Oko 1750. godine, slikar Stefan Tenecki oslikao je Krušedol, i od tada se barok održao narednih 150 godina. Pod uticajem baroka gradile su se čak i privatne kuće. Slikarstvo u ovim crkvama bilo je pod uticajem baroka, a poznati freskopisci-slikari bili su: kao najznačajniji Teodor Dimitrijević Kračun, zatim Jakov Orfelin, Dimitrije Popović, Teodor Ilić Češljari i Nikola Nešković (Pal, at al. 2014). Većina slikara školovala se na Bečkoj likovnoj akademiji.

Kao posledica caričinog ukaza, razvila se svest o unapređenju rada crkava u Novom Sadu, Sremskim Karlovcima i Zemunu, a nicalle su i nove crkve. Danas se one nalaze na teritoriji Republike Srbije. Osim ovih, nicalle su crkve i u manjim mestima, na primer Velikom Gaju, crkva posvećena svetom Arhangelu Mihailu i Gavrilu iz 1765. godine (Maksimović, 2015). Izgradnja crkava je bila olakšana prvo, sklapanjem Požarevačkom mira (1718), ali i Beogradskog mira (1739), kada je turska uprava potisnuta, a Zemun i Sremski Karlovci postali pogranični gradovi Austrije i Turske.

Crkve iz vremena vladavine Marije Terezije na današnjoj teritoriji Republike Srbije:

Slika 4. Nikolajevska crkva

Izvor: Aleksandar Maksimović, 2025.

Ikonoostas je oslikao novosadski slikar Pavle Simić

Slika 5. Uspenska crkva

Izvor: Marijana Maksimović, 2025.

Ikonoostas crkve izradili su Janko Halkozović, Dimitrije Janković i Andrej Šaltist.

- *Crkve u Novom Sadu su:* Nikolajevska, Uspenska, Almaška crkva ili Crkva Sveta Tri Jerarha i Saborna crkva ili crkva Svetog Đorđa (slika 4,5,6,7). Nikolajevska crkva je najstarija crkva na teritoriji Novog Sada⁴ i sazidana je u prvoj polovini osamnaestog veka. Uspenska crkva⁵. Sagrađena je u periodu od 1765. do 1774. Tada je vladika bački bio Mojsije Putnik, učen i omiljen u parohiji. „Bačkog episkopa Mojsija Putnika car je smatrao iskusnim u veri i naklonjenim mitropolitu,

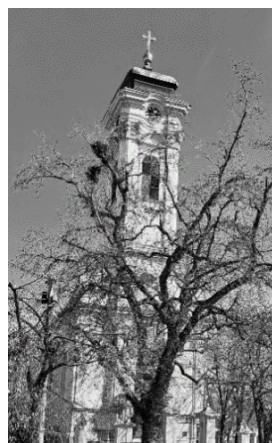
⁴ Prema kazivanju crkvenjaka Andrije Blaževića, u njoj su Mileva i Albert Ajnštajn krstili svoje dvoje dece 1913. godine (na osnovu razgovora iz marta 2025. godine u Nikolajevskoj crkvi).

⁵ Crkva u kojoj je kršten Danilo Kiš, srpski i internacionalni pisac.

iako je bio mlad, razuman i pošten čovek. I za njega je naglasio da veoma dobro govori nemački jezik. Josif II smatrao je episkopa Mojsija jednim od najboljih jerarha u celom pravoslavnom sveštenstvu i bio je uveren da ga u eparhiji vole.“ (Točanac Radović, 2014: 68). Almaška crkva je srpska pravoslavna crkva Sv. Tri Jerarha, a Saborna crkva je posvećena svetom Georgiju.

Slika 6. Saborna crkva Svetog Đorđa
Izvor: Saborna crkva u Novom Sadu, 2025.
 Ikonostas je oslikao slikar Paja Jovanović.

Slika 7. Almaška crkva u Novom Sadu
Izvor: Marijana Maksimović, 2025.
 Ikonostas je oslikao Arsenije Teodorović.

Slika 8. Saborna crkva u Sremskim Karlovcima
Izvor: Eparhija Sremska, 2025a.
 Ikonostas je oslikao Teodor Kračun.

Slika 9. Crkva Vavedenja presvete Bogorodice
Izvor: Eparhija Sremska, 2025b.
 Ikonostas je oslikao Dimitrije Bačević.

- *Crkve u Sremskim Karlovcima* - Iz tog vremena su i Saborna crkva u Sremskim Karlovcima, i Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice. Saborna crkva – crkva posvećena Svetom Nikoli, sagrađena od 1758. do 1762. godine. Nekada manastir, danas crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Sremskim Karlovcima, detaljno je obnovljena 1739/1746. godine jer su je Turci stalno rušili (Matić, 2003).

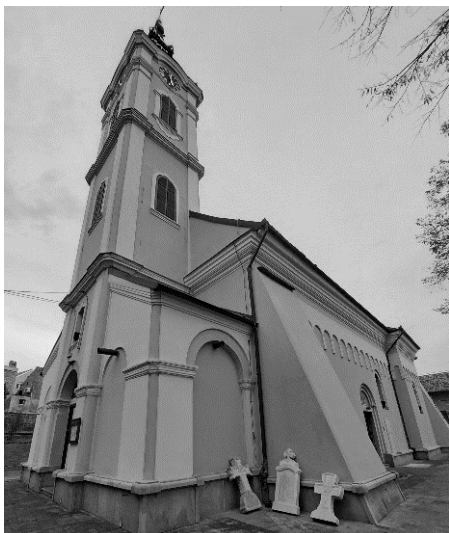

Slika 8. Saborna crkva u Sremskim Karlovcima
Izvor: Eparhija Sremska, 2025a.
Ikonostas je oslikao Teodor Kračun.

Slika 9. Crkva Vavedenja presvete Bogorodice
Izvor: Eparhija Sremska, 2025b.
Ikonostas je oslikao Dimitrije Bačević.

- *Crkve u Zemunu* - Usled pomenutih promena u društvu, i promena na planu kulture i religije, u Zemunu su podignute crkve, kao najstarija Nikolajevska crkva sagrađena u periodu od 1745 - 1752. Nešto kasnije od 1776 - 1780. godine sagrađena je Bogorodičina crkva ili crkva rođenja Presvete Bogorodice. Danas su Nikolajevska i Bogorodičina crkva zaštićene kao spomenici kulture od izuzetnog značaja.

Slika 10. Nikolajevska crkva

Izvor: Marijana Maksimović, 2025

Barokni ikonostas izradio je Aksentije Marković 1761. godine, ikone na njemu oslikao je Dimitrije Bačević, jedan od najcenjenijih srpskih slikara 18. veka.

Slika 11. Crkva rođenja Presvete Bogorodice

Izvor: Bogorodičina crkva, 2025.

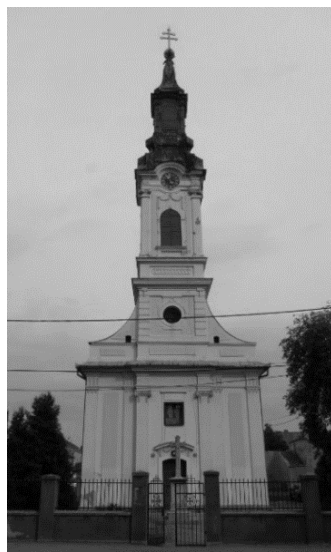
Barokni ikonostas izradio je Aksentije Marković 1788. godine, a svod i ikone na ikonostasu u slikavao je od 1813. do 1815. Arsenije Teodorović.

Slika 12. Saborna crkva u Temišvaru

Izvor: Srpska crkva u Temišvaru, 2020.

Ikonostas je oslikao Konstantin Danil.

Slika 13. Crkva Sv. Petra i Pavla u Aradu

Izvor: Srpska crkva u Aradu, 2025.

Ikonostas je oslikao Nikola Aleksić 1863.

- *Crkve u Temišvaru i Aradu* – Zbog svog značaja, a nalazile su se nekada na teritoriji Habzbuške monarhije, pridodate su i dve crkve koje su iz tog perioda, a to su srpska Saborna crkva u Temišvaru posvećena svetom Đorđu, čija izgradnja je započeta 1745. godine, a okončana je 1748. godine (izgled sadašnje crkve). Tu je i Spska crkva u Aradu posvećena apostolima Petru i Pavlu, koja je sagrađena u periodu od 1698. do 1702. godine. U njoj se nalazi grob Save Tekelije. One se danas nalaze na teritoriji Rumunije.

1.2. Razvoj obrazovanja i kulture u Habzburškoj Monarhiji u Srba

Razvoj školstva i pismenosti doprineo je kulturnom razvoju, tj. razvoju književnosti, slikarstva, i uopšte umetnosti u carevini. Ove promene, koje su neminovne za dalji razvoj društva, nastale su kao posledica razvoja Evrope. Do 1769. godine srpske škole na habzburškoj teritoriji bile su u nadležnosti crkve, a od 1777. godine i Aktom (Ratio Educationis) Marije Terezije, one prelaze u nadležnost državne uprave. Time je regulisano osnivanje nižih narodnih škola, a ubrzo i gimnazija. Učitelja je birala opština, a bilo je predviđeno i da sveštenici mogu predavati u školama. Ipak za odabir učitelja, konačnu odluku davala je školska komisija. Već tada se osećala sekularizacija, pa su sveštenici isključivani iz nastave. „Prema podacima iz 1778. godine u delu Banata pod civilnom upravom zabeleženo je 218 škola, a šest godina ranije bilo ih je samo 62. U tom periodu značajno je povećan i broj dece obuhvaćen obaveznim školovanjem. Od registrovanih 1.335 đaka 1772. godine, do 1778. godine taj broj je narastao na 18.918.“ (Točanac Radović, 2014: 248). U srpslim osnovnim školama zahvaljujući ovom zakonu, postojao je jedinstven nastavni plan i propisani udžbenici. Kontrolu štampanja udžbenika, ali i gradiva sprovodila je država. Paralelno sa ovim procesom, tekao je i proces osnivanja nemačkih škola u Vojnoj krajini, uz obrazloženje da podanici moraju znati nemački jezik. Episkopi su dobili naredbu da moraju odobriti osnivanje ovih škola, i da su one namenjene vojnom staležu. Ovaj Zakon, i drugi koji su se odnosili na reformu obrazovanja ostali su do 1805. godine na snazi, mada kasniji zakoni nisu doneli inovacije školskom sistemu. Reformom je uveden jedinstveni nastavni plan u srpske osnovne škole. Propisanim udžbenicima država je kontrolisala znanje koje stižu đaci, i izbacila je iz upotrebe strane knjige, pre svega ruske. Iako su opštine birale i plaćale učitelje, Školska komisija je bila ta koja je donosila konačnu odluku o udžbenicima, i koja je pratila i nadzirala, u krajnjoj instanci rad štamparija. Iz knjiga Zaharija Oreline učilo se pisanje, a Mali katihizis je bio školski udžbenik za veronauku čiji autor je bio Jovan Rajić. Ove knjige su pisane ćirilnim

pismom, a kasnije je bilo pokušaja uvođenja latiničnog pisma. „Odlukom cara Leopolda II iz aprila 1791. godine prihvaćen je zahtev Temišvarskog sabora da se srpski jezik i ćirilčno pismo zadrže u školama. Jezik i pismo istovremeno su jezik crkve, nauke i trgovine, i zbog toga srpska omladina zaslužuje da se obrazuje na njemu, pisalo je u vladarevoj odluci.“ (Točanac Radović, 2014: 263). U Zemunu je 1745. godine otvorena srpska osnovna škola (Turska i austrijska vladavina, 2025). Tako je 1792. godine osnovana Karlovačka gimnazija, a potom i gimnazija u Novom Sadu (1810. godine). Uporedo sa razvojem školstva tekao je i razvoj pismenosti, književnosti, štamparstva i od tada pojedinci formiraju svoje velike lične biblioteke. Tako je za nastanak moderne srpske nacije, Habzburška monarhija, imala presudnu ulogu (Pal, et al. 2014).

Kada su se obrazovali i stekli imetak za imućan život, usled razvoja privrede, trgovine i zanatstva, Srbi su postajali ugledni građani monarhije. Među srpskim stanovništvom, uglavnom feudalaca sa posedima, bilo je onih koji su ušli u plemstvo, koje je dobijalo plemićke titule i privilegije od carice. Ona je dodelila Srbima devedeset plemićkih titula, a nosioci su bili oficiri, trgovci, crkveni velikodostojnici i ugledni činovnici. Jedan takav primer je Grof Đorđe Branković (1645–1711) koji je bio diplomata i istoričar. Od austrijskog cara Leopolda I dobio je baronsku, a 1688. godine i grofovsku titulu. Zatim Tekelije, Jakšići, Vujići, Lazarevići i drugi. Srpsko građanstvo živelo je u uređenim kućama, a primer za to je kuća porodica Karamata u Zemunu (ona je danas muzej, slika 14, Kovačević, 2020). Nosilac ideje prosvetiteljstva bio je Dositej Obradović, zatim Lukijan Mušicki i pisci Zaharija Orfelin, Jovan Rajić i drugi (Pal, et al. 2014). Na teritoriji carevine, živelo je mnogo učenih ljudi srpskog porekla, a među njima je bio znameniti pesnik, slikar i pedagog Đura Jakšić (Milankov, 1997). Srpska spisateljica Isidora Sekulić, opisivala je život Srba za vreme monarhije, i u svojoj knjizi Šumanovići opisala je rasulo i rascep jedne porodice (Sekulić, 2012).

Habzburška monarhija, je tokom modernizacije države, odlučila da popravi zdravstvenu kulturu naroda koji su živeli na njenoj teritoriji. Tada su harale mnoge epidemije i njihovo sprečavanje je bio jedan od glavnih ciljeva Beča, ali i Evrope. Želja Beča da poveća fizički, vojni i materijalni potencijal stanovništva, imao je pozitivan efekat i na srpski živalj. Prevažodno trebalo se odbraniti od kuge, koja je u Osmanskom carstvu neprestano harala. U tom cilju, Vojnoj granici je data uloga sanitarnog kordona. Preduzete mere i naponi doveli su do pozitivnih rezultata. Ovo je bilo značajno jer je broj stanovnika u monarhiji neprestano rastao, a pored kuge, postojala je opasnost od kolere i velikih boginja, bolesti koje su tada bile gotovo neizlečive. „Marija Terezija je naglašavala ulogu Vojne granice kao teritorije preko koje ni jedna bolest ne bi smela da bude preneti dublje u

unutrašnjost zemlje. U tom cilju je donela Ordo pestis (1755., dopunjen 1764.), a sistem odbrane je unapređen 1770., kada je Gerard fan Sviten napisao Zakon o zdravstvu, kojim je određeno da se svako narušavanje propisa o zaštiti od epidemija kažnjava smrću.“ (Ninković & Vasin, 2019: 298). Smanjenje broja obolelih od zaraznih bolesti veoma je bilo značajno za Srbe jer su oni živeli u Vojnoj granici, i uglavnom bili graničari. Uticaj odluka države o suzbijanju epidemija i učenja novih medicinskih trendova, Beč je sprovodio preko Karlovačke mitropolije koja je tada bila najznačajnija institucija za srpski narod. U tom smislu interes države, mitropolije, ali i naroda bio je identičan.

*Slika 14. Kuća Karamata u Zemunu
Izvor: Marijana Maksimović, 2025.*

Mora se reći da je zahvaljujući bečkom dvoru u Srbiji podsticana reforma jezika, a od velike pomoći u tom poslu bio je Jernej Kopitar. Tu reformu sprovodio je Vuk Stefanović Karadžić, i zahvaljujući njemu narodni jezik je prihvaćen kao književni, a potisnuti su slavenoserbski i staroslovenski jezik. Ne bez suprostavljanja građanja i konzervativizma crkve, naročito mitropolita Stevana Stratimirovića. Aktivnom saradnjom Kopitara sa Vukom Stefanovićem Karadžićem, nastao je prvi „Srpski riječnik“ (1818) u kojem Vuk uvodi šest slova i to J, LJ, NJ, Ć, Đ и DŽ (J, Љ, Њ, Ћ, Џ и Љ). Ubrzo potom usledila je izgradnja kulturnih institucija i to Matice srpske (kao srpska naučno-kulturna ustanova), pokreće se i Letopis Matice srpske koji i danas izlazi kao jedan od najstarijih stručnih časopisa u Evropi. Tekelijanum je imao funkciju pomoći Srbima koji se školuju u Pešti, a tu je osnovana i prva biblioteka 1826. Osnovao ju je Jovan

Hadžić. Matica srpska i Tekelijanum, zadužbina Save Tekelije, bila su važna središta za obrazovanje i kulturu Srba toga doba⁶ (Pal, et al. 2014).

2. DANAS...

Danas su Austrija i Srbija, višestruko povezane, a bilateralna saradnja između njih odvija se na visokom nivou. U Austriji danas živi veliki broj stanovnika poreklom iz Srbije. Prema zvaničnoj statistici Austrije iz 2024. godine, u njoj živi 122 200 državljana Srbije. Srbi su na četvrta po veličini grupa stranaca, iza državljana Nemačke, Rumunije i Turske. Važno je naglasiti da su državljani srpskog porekla među najboljim poznavateljima nemačkog jezika, što im omogućava bolju komunikaciju na radu (Statistics Austria, 2024). Srpska dijaspora u Beču je veoma aktivna, a strukturu čine ljudi različitih obrazovnih profila od profesora univerziteta do manuelnih radnika.

U Srbiji, u neposrednoj blizini beogradske tvrđave, dakle mestu gde su nekada boravili stanovnici Habzburške monarhije, države koja je dosta uticala na sudbinu Srbije, nalazi se Austrijska ambasada u Republici Srbiji. Preko nje se odvija privredna, naučna i kulturna saradnja, koja je poslednjih godina nešto intenzivnija. Osim nje u Srbiji se danas nalazi Austrijski institut, zadužen za promociju i učenje stranih jezika, prevashodno nemačkog jezika. Tu je i Austrijski kulturni forum (pri Ambasadi Austrije), koji promovise kulturu Austrije i realizuje projekte kojima se produbljuje saradnja. Pri Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu postoji od 2002. godine Austrijska biblioteka.

Što se privrede tiče, Austrija je značajna za Srbiju zbog trgovinske razmene. U 2023. godini, Austrija je izvezla u Srbiju robe u vrednosti od 1,1 milijardu evra. Austrija u Srbiju izvozi nuklearne reaktore, đubrivo, staklo, karton, papir, plastiku, farmaceutske proizvode, mašine i električne uređaje. Srbija u Austriju izvozi gvožđe i čelik, staklene proizvode, elektronske uređaje i mašine, voće, krevete, rasvetu, i sapun i deterdžent. „Austrija je i dalje važan partner za Srbiju, te se, sa ukupnom investicijom od oko 3,36 milijardi evra, nalazi na trećem mestu među stranim investitorima. U više od 890 austrijskih preduzeća u Srbiji zaposleno je oko 25.000 ljudi. Spoljnotrgovinski promet takođe pokazuje veoma pozitivan

⁶ Ideja obrazovanja Marije Terezije, nastavila je da se širi kroz srpski narod i prenošena je u matičnu državu. To je postalo vidljivo kroz slanje mladih ljudi na obrazovanje u Beč, Peštu, Pariz i Minhen i druge evropske gradove. Propagiralo se obrazovanje među narodom od strane pisaca U Srbiji, kao primer, može se navesti Laza Lazarević koji je u svojim pripovetkama isticao značaj obrazovanja i vrlinskog života.

razvoj.“ (Privreda, 2025). Srbija intenzivno radi na implementaciji i unapređenju dualnog obrazovanja, koje procentualno raste u celom svetu.

Što se tiče naučne i kulturne saradnje, ona se odvija na institucionalnom i na personalnom nivou. Veliku i nesebičnu pomoć naučnicima u Srbiji iz oblasti društvenih nauka, pruža akademik prof dr Wolfgang Rohrbach. Jedan od rezultata projektne kooperacije je potpisan memorandum o saradnji Instituta društvenih nauka u Beogradu i Dunavskog univerziteta u Kremsu. U sklopu te komunikacije, nastao je međunarodni naučni zbornik radova pod nazivom „The Geo-Economic Landscape: A Market and Social Approach“ (2024) čiji su urednici bili akademik prof dr Wolfgang Rohrbach i dr Marijana Maksimović, u izdavaštvu Instituta društvenih nauka i Dunavskog univerziteta u Kremsu. Sa Austijske strane u tom projektu su učestvovali još prof dr Christian Hanus, sa Dunavskog univerziteta u Kremsu u svostvu recenzenta; prof dr Silke Vollenhofer sa Univerziteta umetnosti u Beču i prof dr Klaus Zapotoczky sa Univerziteta Linc u svojstvu autora. Autor jednog članka bio je i sam akademik prof. dr Wolfgang Rohrbach. Austrijska strana je imala i svog lektora za nemački jezik, a to je bio dr Wladimir Fried iz Beča. Akademik Rohrbach sarađuje i sa drugim institutima i fakultetima u Srbiji, kao i sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti (SANU), čiji je dopisni član. Saradnja se dalje nastavlja po pitanju naučnih predavanja i okruglih stolova. Akademik Rohrbach ostvaruje dugogodišnju i uspešnu saradnju sa Udruženjem banaka u Srbiji, i osiguravajućim kućama (UNIQA) kao ekspert za oblast osiguranja. Takođe, sarađuje i sa naučnim ustanovama u Republici Srpskoj i Crnoj Gori. Kao rezultat ove saradnje, nastale su brojne publikacije i naučni radovi, koji su od značaja za razvoj nauke i promovisanje istraživača. Inače, saradnja sa akademikom Rohrbachom je počela, mnogo ranije, pre petnaestak godina, kada je dr Maksimović pripremala naučnu monografiju o kulturološkim obeležjima nemačkog naroda, i uticajem istih na poslovnu kulturu. Izvršena je komparacija sa japanskom poslovnom kulturom, tradicionalizmom i radnim sklonostima. Uočene su istorijske sličnosti, ali i uticaji koje su Nemačka i Japan vršile jedna na drugu (Maksimović, 2021). Akademik je bio glavni konsultant po pitanju odabira literature koja se odnosila na razvoj liberalizma i ekonomske misli u Nemačkoj i Austriji (naosioci liberalne misli austrijske škole i frajburške škole).

Ništa manje nije značajna i intenzivna saradnja srpskih institucija u oblasti kulture. Ovde će biti naveden samo jedan primer, a to je saradnja Galerije Matice Srpske iz Novog Sada sa Umetničko-istorijskim muzejem u Beču i Galerijom Belvedere. Naime u njihovoj zajedničkoj organizaciji, realizovana je izložba „Paja Jovanović i Gustav Klimt. Jedna epoha, dva umetnika, tri muzeja“ u Novom Sadu (14. oktobar 2023. - 18. februar 2024.) na kojoj su bile izložene slike ova dva

reprezentativna slikara Srbije i Austrije. Pojedina Klimtova dela sa ove izlože su prvi put bila izložena u Galeriji Matice Srpske, samim tim i u Srbiji (Galerija Matice Srpske, 2024). Na obostrano zadovoljstvo, saradnja ove dve zemlje se nastavlja.

ZAKLJUČAK

Modernizacija Srba u Habzburškoj monarhiji, bila je deo celokupnih reformi koje je sprovodila Marija Terezija. Za vreme njene vladavine, ali i vladavine Leopolda II, sprovedena je reforma u srpskoj crkvi, koja je dovela do uvođenja reda i organizovanja finansijskih prilika crkve, jačanja monaške discipline, razrešenja verskih praznika, preuređenja šematizma parohija, i uređenja crkvenog suda. Takođe, sprovedena je i reforma školstva, tako da su u monarhiji, nastavni planovi u srpskim školama bili jedinstveni, a nastava se odvijala na maternjem jeziku. Crkve koje su istaknute u ovom radu, nisu rađene u vizantijskom stilu koji je karakterističan u Srbiji u to doba, već su rađene pod uticajem katoličanstva. Uticaj Beča na kulturu, prosvetljenje, i način života bio je vidljiv kroz način oblačenja, ophođenja i poštovanja običaja ishrane. Podjednako značajno, uticaj je bio vidljiv i u sferi zdravstva, jer je država organizovano radila na sprovođenju mera sprečavanja epidemija, a te mere moralo je prihvatiti i srpsko stanovništvo u monarhiji.

Današnja saradnja Austrije i Srbije je sve intenzivnija po pitanju nauke, obrazovanja, i kulture. Privredna saradnja sagledana kroz trgovinsku razmenu, ukazuje da je u porastu razmena dobara i usluga. Austrija je zemlja od posebnog interesa za Srbiju jer u njoj živi veliki broj stanovnika srpskog porekla koji čine uticajnu i organizovanu dijasporu. Ovo istraživanje je postiglo svoj cilj i dokazalo da je srpska dijaspora u razdoblju od tri veka vrlo značajna za austrijsku državu.

Zahvalnica

Rad je napisan uz blagoslov umirovljenog starešine crkve Svetog Nikole na Novom Groblju u Beogradu, prote Toda Jeftenića.

REFERENCES

Antić, P. Dragoljub. (2023). Ilirik i Srbi kroz istorijske periode. U: baron fon Bartenštajn, Johan Hristof. Kratak izveštaj o stanju rasejanog mnogobrojnoga ilirskoga naroda po carskim i kraljevskim nasledničkim zemljama. Beograd:Geneša klub.

Baron fon Bartenštajn, Johan Hristof. (2023). Kratak izveštaj o stanju rasejanog mnogobrojnoga ilirskoga naroda po carskim i kraljevskim nasledničkim zemljama. Beograd:Geneša klub.

- Dimić, Žarko. (1999). Veliki bečki rat i Karlovački mir. Novi Beograd: Verzalpres.
- Galerija Matice Srpske. (2024). <https://www.galerijamaticesrpske.rs/events/pajajovanovic-i-gustav-klimt-jedna-epoha-dva-umetnika-tri-muzeja/>
- Kovačević, Ivana. (27. februara 2020). Koja je najstarija a koja najveća crkva u Zemunu. RTS. [www.RTS_Nauka_Koja je najstarija a koja najveća crkva u Zemunu.pdf](http://www.RTS_Nauka_Koja_je_najstarija_a_koja_najveća_crkva_u_Zemunu.pdf)
- Luković Pjanović, Olga. 1990. Srbi... narod najstariji. Tom I i II. Beograd: Aiz Dosije.
- Maksimović, Marijana. (2021). Tržišna ekonomija i poslovna kultura: Nemačka i Japan. Beograd: Institut društvenih nauka. <https://doi.org/10.59954/>
- Maksimovic, M., & Rohrbach, W. (Eds). (2024). The Geo-Economic Landscape: A Market and Social Approach. Edited Volumes. Belgrade: Institute of Social Sciences; Krems: University for Continuing Education Krems, Danube University Krems. <https://doi.org/10.59954/QGRL7430>
- Maksimović, S. Anđelko. (2015). Veliki Gaj crkve i osnovne škole. Vršac: Ekološki centar Stanište.
- Matić, Vojislav. (2023). Karlovačke Crkve. Beograd: Vizartis; Novi Sad: Matica Srpska.
- Milankov, Vladimir. (1997). Jakšići iz Srpske Crnje. Novi Sad: Matica Srpska.
- Nikolić, Ivan & Maksimović, Marijana. (2024). The impact of migratory movements on the labour market in the countries of the Western Balkans. Stanovništvo, 62(1), 65–83. <https://doi.org/10.59954/stnv.531>
- Ninković, Nenad & Vasin, Goran. (2019). Uticaj Beča na zdravstvenu kulturu Srba u prvoj polovini 19. veka. U: Agčić, D., Petrić, Hrvoje & Šimetin Šegvič, F. Zbornik Drage Roksandića, pp. 297- 309. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. DOI: 10.17234/9789531759021.19
- Pal, Tibor at al. (2014). Koliko se poznajemo - iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini. IX izdanje. Nov i Sad: Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice.
- Privreda. (2025). Ambasada Austrije u Srbiji. <https://www.bmeia.gv.at/sr/oeb-belgrad/oesterreich-in-serbien/wirtschaft>
- Roksandić, Drago. (2014). 'Prosvijećena' modernizacija i tolerancija u Habsburškoj monarhiji u 18. stoljeću: problemi pristupa – konfliktni koncepti i kontradiktorne prakse. U: Roksandić, D. (Ed.), Hrvati i Srbi U Habsburškoj monarhiji u 18. stoljeću, Interkulturni aspekti „prosvijećene“ modernizacije. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Sekulić, Isidora. (2012). Šumanovići. Beograd: Etihos.
- Statistics Austria. (2024). Statistical Yearbook Migration & Integration 2024. <https://www.statistik.at/fileadmin/announcement/2024/07/20240708MigrationIntegration2024EN.pdf>
- Tepavac, Jelena. (12.08.2018). Da li znate koja je najstarija kuća u Zemunu? <https://www.011info.com/upoznaj-beograd/da-li-znate-koja-je-najstarija-kuca-u-zemunu>
- Timotijević, Miroslav. (2003). Bogorodica Bezdinska i versko-politički program Patrijarha Arsenija IV Jovanovića. Balcanica XXXII–XXXIII, 311-346.

Točanac Radović, Isidora. (2014). *Reforma Srpske pravoslavne crkve u Habzburškoj monarhiji za vreme vladavine Marije Terezije i Josifa II (1740–1790)*. Doctoral thesis, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Turska i austrijska vladavina. (3. septembar 2025. Grad Beograd. <https://www.begrad.rs/lat/upoznajte-beograd/1249-turska-i-austrijska...>

Vuletić, Aleksandra. (2002). Porodica u Srbiji sredinom 19. veka. Beograd: Istorijski institut; JP Službeni glasnik.

Vuletić, Aleksandra & Mijailović, Jasna. (2005). *Između posela i balova*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Slike

Beogradska tvrđava. (2025). <https://www.beogradskatvrđjava.co.rs/мала-барутана-у-доњем-граду/?lang=la>

Bogorodičina crkva. (2025). https://sr.wikipedia.org/sr-ec/bogorodičina_crkva_u_zemunu.

Saborna crkva u Novom Sadu. (2025). <https://sh.advisor.travel/poi/Saborna-crkva-u-Novom-Sadu-16007>крст "сметао" саобраћајници.

Eparhija Sremska. (2025a). <https://www.sabornacrkvasrem.rs/>

Eparhija Sremska. (2025b). <https://eparhijasremska.rs/vavedenje.rs/>

Srpska crkva u Temišvaru. (27. децембар 2020). Elez, Zdravko: Temišvar duhovni centar Srba u Rumuniji. <https://tamodaleko.co.rs/temisvar-duhovni-centar-srba-u-rumuniji/>

Srpska crkva u Aradu. (2025). <https://zorangm67.blogspot.com/2014/10/dva-prolaska-kroz-arad.html>]